

زنجیره ارزش صادرات محصولات کشاورزی و تأثیر جنگ بر آن

معاونت مطالعات اقتصادی و آینده پژوهی
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران

معاونت مطالعات اقتصادی و آینده پژوهی
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران

زنجیره ارزش صادرات محصولات کشاورزی و تأثیر جنگ بر آن

از طریق پست الکترونیکی زیر می‌توانید پیشنهادها و نظرات اصلاحی خود را به واحد
مربوطه منعکس نمایید:

economic_research@tccim.ir

مواضع این گزارش، الزاما مواضع اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران نیست.

استفاده از مطالب این گزارش با ذکر منبع بلامانع است.

خرداد ۱۴۰۵

خلاصه مدیریتی

در میان صادرات غیر نفتی کشور که عمدتاً متکی بر صادرات محصولات پتروشیمی بوده است، بخش کشاورزی سهم قابل توجهی در ارزآوری کشور دارد به طوری که در میان طیف متنوع محصولات کشاورزی، تنها صادرات محصولات باغی و خشکبار، توانسته است سهمی در حدود ۱۳ درصد از کل صادرات غیرنفتی کشور در سال ۲۰۲۵ را به خود اختصاص دهد.

این در حالیست که اگرچه تولید در این بخش، با توجه به ماهیت آن، در هنگامه‌ی بحران‌هایی همچون جنگ، از تاب‌آوری بیشتری نسبت به سایر صنایع و بخش‌ها برخوردار است، ولی در عین حال، در صورت ادامه‌ی بحران و کاهش نهاده‌ها و ذخایر استراتژیک، این احتمال می‌رود که زنجیره‌ی ارزش و تأمین در این بخش در نقاط و گلوگاه‌هایی با شکست مواجه شود.

لذا شناخت ساختار زنجیره ارزش کشاورزی در ایران و بررسی تأثیر بحران‌هایی همچون جنگ بر اجزا و حلقه‌های آن، از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. این موضوع هم از منظر تأمین امنیت غذایی در کشور و هم از منظر تأثیر بر صادرات محصولات کشاورزی به عنوان بخش مهمی از صادرات غیرنفتی کشور حائز اهمیت است.

در این راستا، گزارش حاضر ضمن مروری بر الگوی زنجیره ارزش صادرات محصولات کشاورزی در ایران، به بررسی حلقه‌های این زنجیره و تحلیل میزان وابستگی حلقه‌ها به یکدیگر پرداخته است.

زنجیره ارزش صادرات کشاورزی در ایران شامل ۵ حلقه‌ی اصلی و یک حلقه پشتیبان است. از جمله مهمترین نتایج حاصله از بررسی زنجیره ارزش صادرات کشاورزی و حلقه‌های آن، می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

- حلقه اول و دوم از زنجیره ارزش صادرات کشاورزی شامل تأمین نهاده‌ها و تولیدات اولیه صنعت تولید غذا و کشاورزی می‌باشد. بر اساس تحلیل ماتریس داده-ستانده، زنجیره‌ی ارزش محصولات غذایی وابستگی بالایی به فعالیت‌های تولیدی پایه در بخش زراعت، باغداری و پرورش دام و طیور دارد. در عین حال بیشترین آسیب‌پذیری زنجیره ارزش صادرات کشاورزی را نیز در همین حلقه می‌توان شناسایی کرد. در این میان اختلال در تأمین کودهای شیمیایی داخلی همچون اوره (به واسطه‌ی آسیب رسیدن به صنایع پتروشیمی) و کودهای وارداتی (به واسطه‌ی اختلال در جریان آزاد تجارت در خلیج فارس و دریای عمان) می‌تواند در صورت تداوم جنگ و منازعات ژئوپولیتیک و به اتمام رسیدن ذخایر استراتژیک، به عنوان یک گلوگاه عمل کند.
- حلقه سوم از زنجیره ارزش صادرات کشاورزی در برگیرنده‌ی مواد بسته‌بندی است. این حلقه نیز که یکی از اجزای اساسی در زنجیره ارزش تولید عموم کالاها محسوب می‌شود، در بخش کشاورزی و غذا، وابستگی بالایی به مواد پلاستیکی و همچنین کاغذ و کارتن دارد. این حلقه به واسطه‌ی جنگ و آسیب به صنایع پتروشیمی برای تولید بسته‌بندی‌های پلاستیکی از یک سو و همچنین به واسطه‌ی محدودیت‌های واردات مواد اولیه صنعت کاغذ

بهداشتی از سوی دیگر، به شدت تحت تأثیر قرار گرفته است. این موضوع نیز در نهایت خود را در قیمت تمام‌شده‌ی محصولات و کاهش رقابت‌پذیری آن‌ها در بازارهای صادراتی نشان می‌دهد.

- حلقه چهارم از زنجیره ارزش صادرات کشاورزی شامل نظام حمل و توزیع محصولات می‌شود. در موضوع صادرات، اساساً بخش قابل توجهی از این حلقه، متکی بر زیر ساخت‌های حمل و نقل است. آسیب جنگ به جاده‌ها، پل‌ها، انبارها و بنادر می‌تواند حمل داخلی و صادرات محصولات کشاورزی را با چالش مواجه کند؛ به طوری که طبق نظر فعالین صنعت، محدودیت‌های ایجاد شده در بنادر جنوبی کشور به واسطه‌ی جنگ اخیر، علاوه بر افزایش زمان حمل کالا، بر هزینه‌های حمل و نقل نیز تأثیر به‌سزایی داشته است.

- حلقه پنجم از زنجیره ارزش صادرات کشاورزی به بازارهای صادراتی اختصاص دارد. با توجه به اینکه سهم بالایی از ارزش صادرات کشاورزی کشور که شامل میوه‌ها، خشکبار و آبیان است از مسیر حمل دریایی به کشورهای همچون چین و هند صادر می‌شود، لذا در زمان جنگ و به واسطه‌ی مختل شدن حمل و نقل دریایی در خلیج فارس و دریای عمان، می‌تواند به عنوان یک گلوگاه، به از دست رفتن بازارهای صادراتی منجر شود. همچنین قطع ارتباطات با مشتریان خارجی به واسطه قطع اینترنت، با افزایش ریسک تجارت با ایران، منجر به از دست رفتن بازارهای بالفعل و بالقوه صادراتی می‌شود.

- حلقه ششم در زنجیره ارزش صادرات کشاورزی شامل نهادهای سیاست‌گذار و تسهیل‌گر می‌شود. از این منظر، هم‌زمانی برخی اصلاحات و سیاست‌گذاری‌های دولت و بانک مرکزی با وقوع جنگ تحمیلی سوم، منجر به بروز چالش‌هایی برای فعالین اقتصادی و صادرکنندگان بخش کشاورزی شده است. از جمله‌ی این موارد می‌توان به حذف ارز ترجیحی واردات کودهای شیمیایی و نهاده‌های دام و طیور، اعمال ممنوعیت‌های صادراتی پیش‌بینی نشده برای برخی محصولات صادراتی همچون تخم مرغ و همچنین چالش‌های موجود در رفع تعهد ارزی صادرکنندگان اشاره نمود.

در ادامه، برای ارتقای تاب‌آوری زنجیره ارزش صادرات کشاورزی کشور، پیشنهادهای ذیل ارائه می‌شود:

- در حوزه تأمین کودهای شیمیایی وارداتی، می‌توان با ارائه تسهیلات مالی موقت به کشاورزان، اتخاذ سیاست‌های حمایت قیمتی برای محصولات تولیدی، جایگزینی کودهای شیمیایی با کودهای بیولوژیک تولید داخل، تسهیل سیاست‌ها و تعرفه‌های واردات کودهای شیمیایی و در بلندمدت نیز با تنوع‌بخشی به کشورهای مبدأ واردات با تأکید بر کشورهای همسایه، تاب‌آوری زنجیره ارزش کشاورزی را ارتقا داد.

- در حوزه تأمین نهاده‌های (خوراک) صنعت دام و طیور نیز می‌توان با بهره‌گیری از ظرفیت مراتع کشور، جایگزینی برخی از غلات وارداتی با اقلام مشابه داخلی و وارداتی، تنوع‌بخشی به شرکای تجاری با تأکید بر کشورهای همسایه، بهره‌گیری از ظرفیت بازارچه‌های مرزی و تسهیل مقررات و رویه‌های وارداتی، به تاب‌آوری زنجیره ارزش این حوزه کمک نمود.

- در خصوص تأمین مواد و اقلام بسته‌بندی و مدیریت هزینه‌های این بخش نیز می‌توان در بخشی از مصارف که حساسیت‌های بهداشتی کمتر است، بر استفاده از فرصت‌ها و ظرفیت‌های صنعت بازیافت کاغذ (کارتن) و پلاستیک متمرکز شد و با فعال نمودن هر چه بیشتر صنعت بازیافت و بهره‌گیری از فرصت‌های آن، بخشی از هزینه‌های مرتبط با این حلقه از زنجیره ارزش را مدیریت نمود.
- در خصوص حلقه چهارم و به عبارتی محدودیت‌های ایجاد شده در بنادر جنوبی کشور و افزایش هزینه‌های حمل، از یک سو با پرهیز دولت از شوک درمانی و اصلاح نرخ سوخت در این برهه زمانی و همچنین در کنار بخش خصوصی با باز تعریف بازارها، مسیرها و شیوه‌های حمل محصولات به بازارهای هدف، می‌توان تا حدودی از آسیب‌پذیری و شکست زنجیره ارزش صادرات کشاورزی در این حلقه، جلوگیری نمود.
- از منظر حفظ بازارهای صادراتی (حلقه پنجم) که به واسطه‌ی قطع ارتباطات با مشتریان خارجی و اختلال در حمل دریایی در زمانه‌ی جنگ با تهدید مواجه شده است، علاوه بر باز تعریف مسیرها و سایر شیوه‌های حمل زمینی و ریلی به کشورهای هدف، نهادهای تسهیلگر صادرات همچون سازمان توسعه تجارت، اتاق‌های بازرگانی و همچنین دستگاه دیپلماسی کشور، می‌توانند با انجام مذاکرات تجاری و سیاسی با کشورهای هدف، نوع نگاه و استراتژی‌های وارداتی دولت و بخش خصوصی آن کشورها را همچنان متمایل به سمت ایران حفظ نمایند تا پس از رفع تنش‌ها و شرایط جنگی، فعالین اقتصادی بتوانند در اولین فرصت به بازپس‌گیری فرصت‌های صادراتی خود اقدام نمایند.
- در خصوص حلقه پشتیبان زنجیره ارزش صادرات کشاورزی علاوه بر موارد پیش‌گفته در راهکارهای مرتبط با حلقه‌های زنجیره ارزش، آنچه اهمیت پیدا می‌کند، تمرکز بر سیاست‌گذاری‌های ارزی بانک مرکزی است که بسیاری از صادرکنندگان بخش کشاورزی را با چالش مواجه کرده است. در این خصوص، تسهیل سیاست‌ها در حوزه برگشت ارز و رفع تعهد ارزی، می‌تواند در شرایط جنگی به تاب‌آوری صادرکنندگان و به عبارتی زنجیره ارزش صادرات کشاورزی، کمک شایانی نماید.

فهرست مطالب

مقدمه	۱
۱. شناخت ساختار زنجیره‌ی ارزش کشاورزی و حلقه‌های آن	۲
۲. تحلیل نقشه میزان وابستگی حلقه‌های زنجیره‌ی ارزش محصولات غذایی و کشاورزی ایران در شرایط پیش و پس از جنگ	۴
۱-۲. حلقه اول و دوم؛ تأمین نهاده‌ها و تولید مواد اولیه	۵
۲-۲. حلقه سوم؛ فرآوری و بسته‌بندی	۷
۳-۲. حلقه چهارم؛ توزیع و بازاریابی	۸
۴-۲. حلقه پنجم؛ بازار صادراتی زنجیره ارزش کشاورزی	۹
۵-۲. حلقه پشتیبان؛ سازمان‌ها و نهادهای سیاست‌گذار و تسهیل‌گر	۱۲
۳. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۱۳
۴. پیشنهادهای سیاستی	۱۳
منابع	۱۶

فهرست جداول

جدول ۱- ضرایب پیوند پیشین رشته فعالیت‌های مرتبط با فعالیت «تولید محصولات غذایی»	۵
جدول ۲- ارزش و سهم صادرات محصولات عمده صادراتی بخش کشاورزی کشور در سال ۲۰۲۵	۱۰

فهرست اشکال

شکل ۱- الگوی بومی‌سازی شده‌ی زنجیره ارزش کشاورزی در ایران بر اساس مدل پورتر	۴
شکل ۲- نرخ برخی انواع کودهای شیمیایی طی دوره ۱۴۰۳-۱۴۰۵	۶
شکل ۳- طرف‌های عمده تجاری ایران در بحث صادرات محصولات کشاورزی در سال ۲۰۲۵	۱۱

مقدمه

در میان صادرات غیر نفتی کشور که عمدتاً متکی بر صادرات محصولات پتروشیمی است، بخش کشاورزی سهم قابل توجهی در ارزآوری کشور دارد به طوری که در میان طیف متنوع محصولات کشاورزی، تنها صادرات محصولات باغی و خشکبار، توانسته است سهمی در حدود ۱۳ درصد از کل صادرات غیرنفتی کشور را به خود اختصاص دهد (تریدمپ^۱، ۲۰۲۵).

از سوی دیگر، اگرچه در کوتاه مدت آثار بحران ناشی از وقوع جنگ تحمیلی سوم، به طور کامل نمایان نشده، اما در میان مدت و بلندمدت، تداوم این شرایط و محاصره بنادر کشور می تواند به کاهش تولید، افزایش قیمت ها و از دست رفتن بازارها و درآمدهای صادراتی بخش کشاورزی منجر شود.

این در حالیست که تولید در این بخش، با توجه به ماهیت آن (اتکا به منابع آب و خاک داخلی، تعدد و پراکندگی تولیدکنندگان و فعالین آن)، در زمان بحران هایی همچون جنگ از تاب آوری بیشتری نسبت به سایر صنایع و بخش ها برخوردار است، ولی در عین حال، در صورت ادامه ی بحران و کاهش نهاده ها و ذخایر استراتژیک، این احتمال می رود که زنجیره ی ارزش تولید و صادرات در این بخش در نقاط و گلوگاه هایی با شکست مواجه شود.

لذا شناخت ساختار زنجیره ارزش کشاورزی در ایران و بررسی تأثیر بحران هایی همچون جنگ بر اجزا و حلقه های آن، از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. این موضوع هم از منظر تأمین امنیت غذایی در کشور و هم از منظر تأثیر بر صادرات محصولات کشاورزی به عنوان بخش مهمی از صادرات غیرنفتی کشور حائز اهمیت است.

در این راستا، هدف از گزارش حاضر بررسی الگوی زنجیره ارزش صادرات محصولات کشاورزی، تحلیل حلقه های این زنجیره و میزان وابستگی میان آن ها و در نهایت تأثیر جنگ تحمیلی اخیر بر حلقه های زنجیره ارزش صادرات کشاورزی کشور می باشد.

در خصوص بررسی اثرات جنگ بر زنجیره ارزش کشاورزی مطالعات بسیار محدودی در سطح بین الملل موجود است. از جمله مطالعاتی که اخیراً به موضوع تأثیر جنگ بر بخش کشاورزی پرداخته است، می توان به پژوهش نهری و فینگر (۲۰۲۴)^۲ اشاره نمود. آنها در مطالعه ی خود به بررسی تأثیر جنگ میان روسیه و اوکراین بر بخش کشاورزی اوکراین در مرحله اولیه آن، یعنی پنج ماه اول از ۲۴ فوریه ۲۰۲۲ تا ۲۴ ژوئیه ۲۰۲۲، پرداخته اند. آن ها در پژوهش خود به شناسایی چالش های کلیدی ناشی از جنگ بر بخش کشاورزی پرداختند، که عبارتند از: (۱) ایجاد محدودیت منابع برای تولید

^۱ - Trademap

^۲ - Nehrey & Finger (2024)

محصولات کشاورزی، ۲) محاصره بنادر دریای سیاه اوکراین، ۳) تخریب ۲۵ درصد از ظرفیت ذخیره‌سازی غلات، ۴) آلودگی بیش از ۲۵ هزار کیلومتر مربع از زمین‌های کشاورزی، ۵) سرقت بیش از ششصد هزار تن غلات اوکراین.

همچنین آنها در پژوهش خود دریافتند که دولت اوکراین در پاسخ به این چالش‌ها، رویکردی واکنشی در سیاست‌گذاری اتخاذ کرده و از کشاورزان از طریق ساده‌سازی مالیات، تخصیص اعتبارات مقرون‌به‌صرفه و مقررات‌زدایی حمایت کرده است. در واقع، اقدامات اصلی سیاست‌گذاری در پنج ماه اول جنگ با هدف تأمین مالی بخش کشاورزی، ارائه نهاده‌ها و منابع یارانه‌ای به کشاورزان و بهبود لجستیک انجام شد. همچنین جامعه بین‌المللی نقش مهمی در کمک به اوکراین ایفا کرد؛ به طوری که، اتحادیه اروپا از کشاورزان کوچک حمایت مالی کرد، فائو یک طرح واکنش سریع تدوین کرد و آژانس توسعه بین‌المللی ایالات متحده از صادرات محصولات کشاورزی اوکراین حمایت کرد.

پس از پرداختن به بیان مسأله، اهمیت موضوع و پیشینه مطالعات در این حوزه، در ادامه به منظور درک بهتر زنجیره ارزش با استفاده از منابع پژوهشی و مستند به مطالعات خارجی به معرفی زنجیره ارزش کشاورزی و حلقه‌های آن پرداخته می‌شود.

۱. شناخت ساختار زنجیره‌ی ارزش کشاورزی و حلقه‌های آن

برای بررسی نحوه‌ی اثرگذاری جنگ بر زنجیره ارزش صادرات محصولات کشاورزی، پیش از هر چیز، بایستی به شناخت زنجیره‌ی ارزش کشاورزی ایران، حلقه‌ها و اجزای آن پرداخت. در حوزه پژوهش، پرداختن به زنجیره‌ی ارزش کشاورزی در ایران از جمله موضوعات نو محسوب می‌شود. در میان معدود مطالعات و تألیفات داخلی صورت گرفته در این حوزه، حسن‌پور و زارع (۱۴۰۴) به صورتی هدفمند و جامع به معرفی زنجیره ارزش کشاورزی و ارائه‌ی مدل بومی‌سازی شده‌ی آن بر اساس مدل زنجیره‌ی ارزش پورتر^۱ و مقتضیات بخش کشاورزی کشور پرداخته‌اند.

این زنجیره‌ی ارزش بومی‌سازی شده و منطبق با شرایط اقتصاد کشاورزی ایران، دارای پنج حلقه اصلی و یک حلقه پشتیبان (۱+۵) به شرح ذیل می‌باشد:

حلقه اول، در تأمین نهاده‌های کشاورزی شامل بذر، نشاء، سم، کود، جوجه، خوراک دام و سایر نهاده‌ها فعال می‌باشد.

حلقه دوم، مربوط به عملیات تولید می‌باشد که توسط مزرعه داران، باغداران، دامداران، مرغ‌داران، پرورش دهندگان انواع ماکیان و سایر تولیدکنندگان انجام می‌شود.

حلقه سوم، به عملیاتی نظیر برداشت محصول، سورتینگ، بسته‌بندی، فرآوری و تبدیل محصول به محصولات دیگر گفته می‌شود. کارخانجات صنایع فرآوری و تبدیلی محصولات کشاورزی از بازیگران و کنشگران مهم این حلقه به شمار می‌روند.

^۱ - Porter (1998)

حلقه چهارم، به بازیگرانی اطلاق می‌شود که عملیاتی نظیر انبارداری، سردخانه، بازاریابی و توزیع محصول تا مراکز فروش (شامل حمل و نقل داخلی و بین‌المللی) را انجام می‌دهند.

حلقه پنجم، همان مراکز فروش محصولات کشاورزی به بازارهای داخلی و صادراتی می‌باشند. فعالین و کنشگران این حلقه علاوه بر توزیع‌کنندگان در سطوح عمده و خرده‌فروشی در بازارهای داخلی، شامل صادرکنندگان محصولات کشاورزی نیز می‌باشد. فعالین این حلقه، بایستی در حین فروش محصولات خود، به سالیق و بازخوردهای مشتری توجه نمایند و با ایجاد خدمات پس از فروش، به طور مستمر ارتباط با مشتریان خود را حفظ و مدیریت نمایند.

حلقه پشتیبان، در مدل زنجیره ارزش کشاورزی ایران، شامل تمام نهادهای دولتی و خصوصی می‌شوند که نقش حمایت، نظارت، هدایت و پشتیبانی از توسعه، تکمیل و بهبود کمی و کیفی فعالیت‌های اصلی حلقه‌ها در زنجیره ارزش محصولات کشاورزی را دارا هستند. این نهادها عبارتند از:

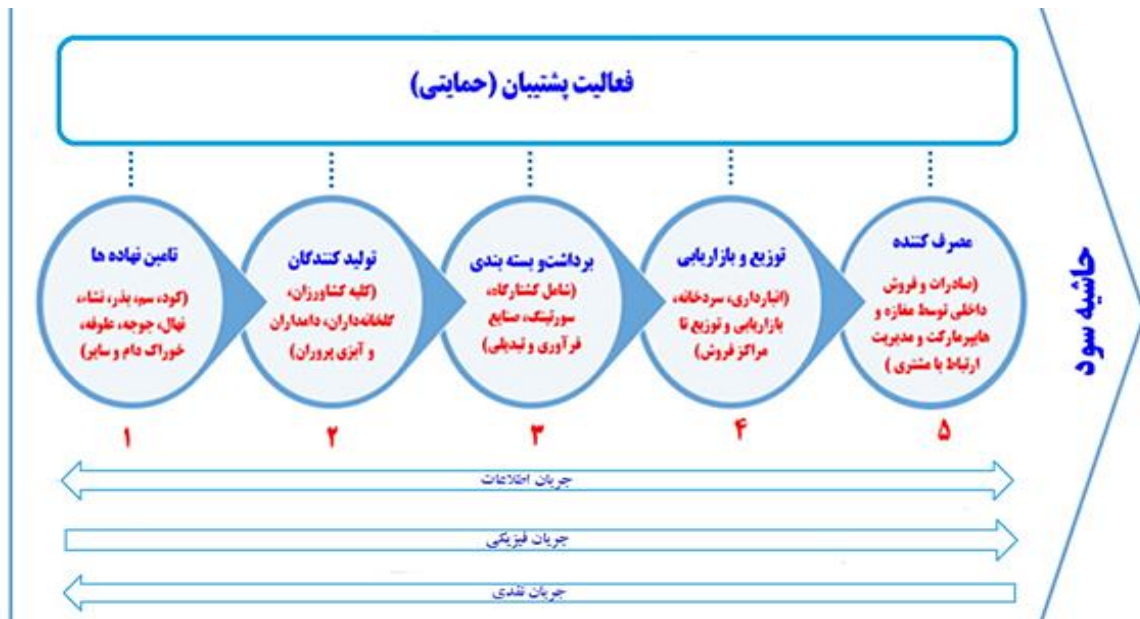
- موسسات تحقیقاتی و مراکز تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، دانشگاه‌ها، پارک‌های علم و فناوری، شرکت‌های دانش‌بنیان و استارت‌آپ‌ها؛
- مراکز ارائه‌دهنده خدمات توسعه کسب و کار، سازمان نظام مهندسی کشاورزی و اتاق‌های بازرگانی؛
- سازمان جهاد کشاورزی و مراکز جهاد کشاورزی شهرستان‌ها و همچنین سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران؛
- بیمه کشاورزی و مراکز خدمات بیمه‌ای، بانک کشاورزی و سایر بانک‌ها و مؤسسات تأمین مالی؛
- شهرداری، شورای شهر و سازمان‌های وابسته به آن مانند سازمان میوه و تره‌بار؛
- سازمان ملی استاندارد ایران برای استانداردسازی محصول، سازمان ثبت اسناد و املاک کشور (برای ثبت مالکیت معنوی شامل ثبت اختراع، ثبت نشان و علائم تجاری نظیر لوگو، برند محصول، هولوگرام و غیره)؛
- وزارت صنعت، معدن و تجارت (صمت)، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و سازمان‌های وابسته به آن (مانند سازمان غذا و دارو) برای اخذ استانداردهای بهداشتی و سیب سلامت؛
- مجلس شورای اسلامی برای ارائه طرح و تصویب قوانین و مقررات مربوط به زنجیره‌های ارزش؛
- بانک مرکزی به عنوان سیاست‌گذار حوزه پولی، مالی و ارزی کشور در موضوع تخصیص ارز نهادهای وارداتی و مدیریت درآمدهای ارزی حاصل از صادرات محصولات کشاورزی؛

جریان‌ها، شامل جریان اطلاعات، جریان فیزیکی محصول و جریان نقدی نیز بخشی ضمنی از الگو و ساختار زنجیره ارزش کشاورزی ایران محسوب می‌شوند. فرض بر این است که در یک زنجیره ارزش کامل و یکپارچه، این جریان‌ها از شفافیت و حداکثر کارایی برخوردار هستند.

در شکل ذیل، به حلقه‌ها و اجزای زنجیره ارزش کشاورزی اشاره شده است:

شکل ۱. الگوی بومی سازی شده‌ی زنجیره ارزش کشاورزی در ایران بر اساس مدل پورتر

منبع: حسن پور و زارع (۱۴۰۴)

۲. تحلیل نقشه میزان وابستگی حلقه‌های زنجیره‌ی ارزش محصولات غذایی و کشاورزی ایران در

شرایط پیش و پس از جنگ

پس از آشنایی با حلقه‌های زنجیره ارزش کشاورزی (صنعت غذا) در ایران، نیاز است که به بررسی میزان وابستگی این حلقه‌ها به یکدیگر پرداخته شود. یکی از روش‌هایی که می‌توان بر اساس آن، میزان وابستگی یک صنعت یا فعالیت اقتصادی را به دیگر رشته فعالیت‌های اقتصادی در ساختار اقتصاد کشور سنجید، تحلیل پیوند پیشین بر اساس ضرایب داده مستقیم در ماتریس داده-ستانده اقتصاد ایران است. بدین منظور، در گزارش حاضر نیز بر اساس ماتریس داده-ستانده سال ۱۴۰۰ اقتصاد کشور، با تمرکز بر صنعت تولید غذا در کشور، به بررسی میزان وابستگی رشته فعالیت تولید محصولات غذایی به سایر رشته فعالیت‌های مرتبط پرداخته می‌شود (جدول ۱).

در جدول ۱، ضرایب پیوند پیشین صنعت غذا، از بیشترین وابستگی به کمترین وابستگی به سایر رشته فعالیت‌ها مرتب شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود بیشترین پیوند صنعت غذا با ضریب ۰.۱۹۱۴ مربوط به خود صنعت یا همان «تولید محصولات غذایی» می‌باشد. این موضوع نشان‌دهنده‌ی وابستگی فعالیت‌ها در داخل صنعت است و به عبارتی نشان از پیوند قوی درون‌بخشی دارد؛ و حاکی از این است که بسیاری از فعالیت‌های تولید غذا به یکدیگر وابسته هستند و در حدود ۱۹ درصد از نهاده‌ها و محصولات مورد نیاز، به طور مستقیم از درون خود صنعت تولید غذا تهیه می‌شود.

جدول ۱. ضرایب پیوند پیشین رشته فعالیت‌های مرتبط با فعالیت «تولید محصولات غذایی»

ردیف	رشته فعالیت	ضریب (پیوند پیشین)
۱	تولید محصولات غذایی (خود صنعت)	۰.۱۹۱۴
۲	کاشت محصولات (زراعت و باغداری)	۰.۱۶۷۴
۳	پرورش حیوانات	۰.۱۴۴۸
۴	عمده فروشی و خرده فروشی	۰.۰۳۷۲
۵	حمل و نقل جاده‌ای بار	۰.۰۲۰۲
۶	تولید فرآورده‌های لاستیکی و پلاستیکی	۰.۰۱۵۴
۷	تولید کاغذ و فرآورده‌های کاغذی	۰.۰۱۳۲
۸	تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی	۰.۰۱۰۴
۹	ماهیگیری و آبی پروری	۰.۰۰۴۹
۱۰	تولید انواع آشامیدنی‌ها	۰.۰۰۱۱

منبع: جدول داده-ستانده ۱۴۰۰ - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

۲-۱. حلقه اول و دوم؛ تأمین نهاده‌ها و تولید مواد اولیه

حلقه‌ی اول و دوم از صنعت غذا، به تولید و تأمین مواد اولیه اختصاص دارد. بر اساس ماتریس داده-ستانده، از بیشترین به کمترین میزان ضریب مستقیم، می‌توان فعالیت‌هایی همچون کاشت محصولات (زراعت و باغداری که علاوه بر محصولات نهایی خود، بخشی از نهاده‌های صنعت دام و طیور را نیز تأمین می‌کند)، پرورش حیوانات (شامل صنعت دام و طیور که علاوه بر محصولات نهایی خود، نهاده‌هایی از جمله جوجه‌های صنعت مرغ گوشتی را نیز تأمین می‌کند)، تولید مواد و فرآورده‌های شیمیایی (شامل مواد شیمیایی خوراکی و غیر خوراکی مورد استفاده در صنعت غذا)، ماهیگیری و آبی‌پروری و همچنین تولید انواع آشامیدنی‌ها را در حلقه اول زنجیره صنعت غذا در نظر گرفت. همانطور که ملاحظه می‌شود، در حلقه اول، رشته فعالیت‌های زراعت و باغداری، پرورش حیوانات (دام و طیور) و تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی به ترتیب با ضرایب ۰.۱۶۷۴، ۰.۱۴۴۸ و ۰.۰۱۰۴ بیشترین تأثیر را بر صنعت غذا دارد. به عبارت دیگر، صنعت غذا مستقیماً حدود ۱۷ درصد از نهاده‌های خود را از بخش زراعت و باغداری، حدود ۱۴ درصد از نیازهای خود را از بخش دام و طیور و حدود یک درصد از مواد اولیه خود را از رشته فعالیت مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی تأمین می‌کند.

این موضوع نشان‌دهنده‌ی آن است که هر تحول و چالشی که بر رشته فعالیت‌های زراعت، باغداری، پرورش دام و طیور و تولید مواد شیمیایی تأثیر بگذارد، با ضریب تأثیر بسیار بالایی بر صنعت غذا اثر می‌گذارد. لذا تحولات در تأمین نهاده‌هایی همچون کود شیمیایی در رشته فعالیت زراعت و باغداری و همچنین خوراک دام و طیور، تأثیر بالایی بر زنجیره ارزش صنعت غذا خواهد داشت.

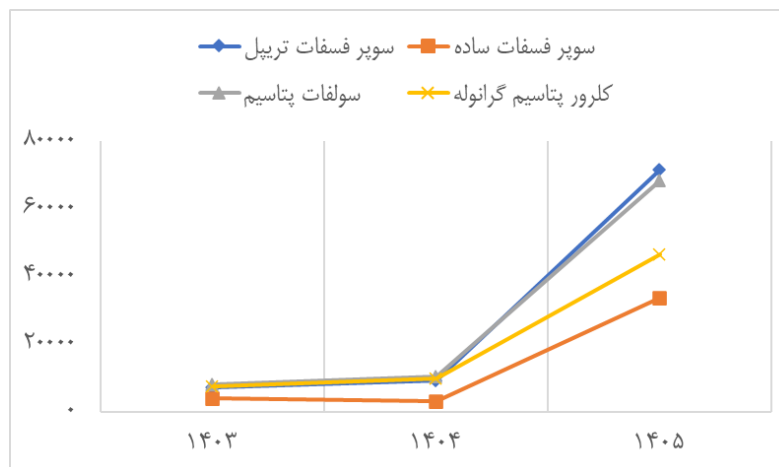

اثر جنگ بر حلقه اول و دوم: به نظر می‌رسد جنگ تحمیلی سوم، بیشترین تأثیرگذاری بر زنجیره‌ی ارزش صنعت غذا را بر حلقه‌ی اول و دوم که به تأمین نهاده‌ها و مواد اولیه صنعت غذا مرتبط است، داشته است. از جمله مهمترین نهاده‌های این بخش می‌توان به کودهای شیمیایی به عنوان نهاده‌ی با اهمیت زراعت و باغداری و همچنین اقلام خوراک دام و طیور شامل ذرت، جو و کنجاله سویا در صنعت دام و طیور اشاره نمود.

قیمت کودهای شیمیایی در کشور به دلیل آسیب جنگ به پتروشیمی‌ها با افزایش شدید مواجه بوده است. بعنوان مثال، پتروشیمی پردیس با نماد «شپدیس» به‌عنوان بزرگ‌ترین اوره ساز خاورمیانه، در حملات اخیر با آسیب جدی مواجه شد. همچنین برخی از مجتمع‌های پتروشیمی باقیمانده و آسیب‌نندیده از جنگ، به دلیل جلوگیری از خسارات بیشتر، اقدام به تخلیه مخازن آمونیاک (ماده‌ای بسیار اشتعال‌زا با قابلیت انفجارهای مهیب) نموده‌اند و بدین ترتیب تولید اوره در آنها متوقف شده است.

از سوی دیگر، کود اوره در بازارهای جهانی نیز به دلیل وقوع جنگ اخیر و اختلال در تنگه هرمز با جهش قیمتی مواجه شده است. بر اساس آمارهای بین‌المللی، حدود یک سوم تجارت جهانی کودهای شیمیایی از تنگه هرمز عبور می‌کند؛ در این میان سهم تجارت کود اوره از مبدأ خلیج فارس، نزدیک به ۷۰ درصد است (آنکتاد^۱، ۲۰۲۶). این افزایش قیمت نیز هم از کانال مستقیم و از مسیر افزایش قیمت کودهای شیمیایی وارداتی و هم به طور غیر مستقیم از مسیر سرریز قیمت‌های جهانی این محصول بر بازار داخلی، باعث افزایش قیمت کودهای شیمیایی در داخل شده است. این عوامل در کنار، همزمانی حذف ارز ترجیحی، و تشدید محدودیت‌ها در تجارت دریایی، قیمت کودهای شیمیایی را به میزان چشمگیری افزایش داده است (شکل ۲).

شکل ۲. نرخ برخی انواع کودهای شیمیایی طی دوره ۱۴۰۳-۱۴۰۵ (واحد: کیسه ۵۰ کیلوگرمی/هزار ریال)

مأخذ: نرخ‌نامه‌های سالانه شرکت خدمات حمایتی کشاورزی-وزارت جهاد کشاورزی

^۱ - Unctad (2026)

با شوک قیمتی اخیر به کودهای شیمیایی، انتظار بر این است که تولید محصولات و فرآورده‌های غذایی مبتنی بر بخش زراعت و باغداری، با محدودیت و فشار بالایی مواجه شده و منجر به افزایش شدید هزینه تولید و قیمت تمام شده مواد غذایی و همچنین کاهش رقابت‌پذیری در بازارهای بین‌المللی شود.

علاوه بر این، در خصوص نهاده‌های وارداتی صنعت دام و طیور، محدودیت‌های واردات از بنادر جنوبی کشور به دلیل وقوع جنگ، وضعیت تنگه هرمز و محاصره دریایی امریکا، در کنار حذف ارزش ترجیحی که در سال گذشته و پیش از جنگ توسط دولت رقم خورد، صنعت دام و طیور را با مشکلات نقدینگی مواجه کرد و نیاز صنعت به نقدینگی را به میزان قابل توجهی افزایش داد. این عوامل در مجموع باعث فشار بر صنعت و قیمت تمام شده محصولات شده است. همچنین به گفته فعالان این صنعت، با افزایش تورم و کاهش قدرت خرید خانوارها و به تبع آن کاهش تقاضا و افت فروش، صنعت دام و طیور با زیان غیر مستقیم جدی مواجه شده است. همچنین، افزایش قیمت تمام‌شده در صنعت تولید تخم مرغ و محدودیت‌های صادرات به دلیل شرایط جنگی، باعث کاهش رقابت‌پذیری محصول تخم مرغ صادراتی کشور در بازارهای خارجی شده است.

۲-۲. حلقه سوم؛ فرآوری و بسته‌بندی

برای تحلیل میزان وابستگی صنعت غذا به حلقه‌ی سوم زنجیره یعنی «فرآوری و بسته‌بندی» می‌توان از ضرایب مستقیم پیوند پیشین مربوط به رشته فعالیت «تولید محصولات غذایی (خود صنعت)» به منظور تحلیل وابستگی به صنعت فرآوری و همچنین از ضرایب مستقیم رشته فعالیت‌های «تولید فرآورده‌های لاستیکی و پلاستیکی» و «تولید کاغذ و فرآورده‌های کاغذی» بهره برد. همانطور که پیش‌تر هم اشاره شد، در حدود ۱۹ درصد از نهاده‌ها و محصولات مورد نیاز، به طور مستقیم از درون خود صنعت تولید غذا تهیه می‌شود. در عین حال، صنعت غذا در حوزه تهیه و تأمین مواد و اقلام بسته‌بندی، به ترتیب با ضرایب مستقیم ۰.۰۱۵۴ و ۰.۰۱۳۲ به رشته فعالیت‌های «تولید فرآورده‌های لاستیکی و پلاستیکی» و «تولید کاغذ و فرآورده‌های کاغذی» وابستگی دارد؛ این نشان‌دهنده‌ی آن است که در حدود ۳ درصد از زنجیره ارزش صنعت غذا در داخل به رشته فعالیت‌های تولید پلاستیک و کاغذ جهت تأمین اقلام بسته‌بندی شامل ظروف پلی‌اتیلن، سلفون و کارتن بسته‌بندی بهداشتی، وابستگی دارد.

این موضوع نشان‌دهنده‌ی آن است که هر تغییر و تحول در صنعت پتروشیمی و صنعت تولید کاغذ و مقوا می‌تواند بر زنجیره ارزش غذا اثرگذار باشد. اگرچه شاید ضریب تأثیر این رشته فعالیت‌ها بر زنجیره ارزش به نسبت سایر رشته فعالیت‌هایی که پیش‌تر به آنها اشاره شد، کمتر باشد، ولی اهمیت و وزن این بخش، بسیار حیاتی و تأثیرگذار است؛ بدین معنی که در هر صنعت تولید کالا، بدون وجود بسته‌بندی مناسب، زنجیره ارزش کامل نخواهد شد.

اثر جنگ بر حلقه سوم: آسیب به صنعت پتروشیمی در جنگ تحمیلی سوم، آسیب‌های جدی به ظرفیت تولید صنایع پایین‌دستی در حوزه مواد بسته‌بندی پلاستیکی وارد کرده است. محصولاتمانند ظروف یک‌بارمصرف، بطری‌های مواد نوشیدنی، سلفون‌ها و کیسه‌های بسته‌بندی معمولاً از نخستین کالاهایی هستند که افزایش قیمت را تجربه می‌کنند. با این حال، از آنجا که پلاستیک تقریباً در تمام زنجیره تولید از بسته‌بندی مواد غذایی تا صنایع خودروسازی حضور دارد، اثرات آن به صورت تدریجی و گسترده در قیمت‌نهایی کالاها ظاهر می‌شود. نکته مهم‌تر آن است که حتی در صورت پایان سریع جنگ، بازگشت زنجیره تامین پلاستیک به وضعیت عادی ممکن است یک تا دو سال زمان ببرد.

همچنین علاوه بر صنعت پلاستیک، صنعت کاغذ و مقوا نیز متأثر از جنگ شده است. بزرگ‌ترین آسیب صنعت کاغذ در بحران‌ها وابستگی آن به واردات است؛ که محدودیت‌های وارداتی اخیر به واسطه جنگ و شرایط امنیتی در حوزه خلیج فارس و دریای عمان، باعث افزایش قیمت مواد اولیه (خمیر وارداتی) در صنعت کاغذ و مقوا شده است.

مجموعه‌ی این عوامل، باعث افزایش قیمت تمام‌شده‌ی محصولات نهایی در صنعت غذا و محصولات کشاورزی شده و ضمن کاهش رقابت‌پذیری محصولات کشاورزی در بازارهای بین‌المللی، زنجیره ارزش صادرات کشاورزی را با شوک مواجه کرده است.

۲-۳. حلقه چهارم؛ توزیع و بازاریابی

بر اساس ماتریس ضرایب مستقیم داده-ستانده می‌توان دو رشته فعالیت «خرده‌فروشی و عمده‌فروشی» و همچنین «حمل و نقل جاده‌ای بار» را به حلقه چهارم زنجیره ارزش صنعت غذا یعنی توزیع و بازاریابی مرتبط دانست. بر این اساس میزان وابستگی زنجیره به فعالیت «خرده‌فروشی و عمده‌فروشی» و «حمل و نقل جاده‌ای بار» به ترتیب در حدود ۴ و ۲ درصد است. این بدین معنی است که برآیند مجموعه عوامل مؤثر بر رشته فعالیت خرده‌فروشی و عمده‌فروشی همچون کارایی و بهره‌وری سیستم در طرف عرضه و قدرت خرید مصرف‌کنندگان در طرف تقاضا و مواردی از این دست، تأثیر مستقیم ۴ درصدی بر صنعت تولید مواد غذایی دارد. همچنین برآیند عوامل مؤثر بر رشته فعالیت «حمل و نقل جاده‌ای بار» همچون تغییرات در نرخ و هزینه‌های حمل به واسطه تغییرات نرخ سوخت، دستمزد و ...، می‌تواند تأثیری ۲ درصدی بر زنجیره ارزش صنعت غذا داشته باشد.

اثر جنگ بر حلقه چهارم: افزایش تورم و به عبارتی سطح عمومی قیمت‌ها در جامعه به واسطه تغییرات در نرخ ارز، تغییرات در دستمزد، تغییرات در میزان و قیمت تمام‌شده‌ی واردات کالاها و نهاده‌ها و محدودیت‌های تولید داخلی صنایع آسیب‌دیده از جنگ، منجر به کاهش قدرت خرید مصرف‌کنندگان شده است و این موضوع بر درآمد، سرمایه در گردش و جریان نقدینگی خرده‌فروشی‌ها و عمده‌فروشی‌ها به عنوان بخشی از سیستم توزیع فشار وارد می‌کند.

از طرف دیگر، اگرچه دولت تاکنون از اصلاح نرخ گازوئیل پرهیز کرده و از این زاویه شوکی به صنعت حمل بار جاده‌ای وارد نشده است، ولی آسیب به برخی از زیرساخت‌های حمل و نقل جاده‌ای نظیر جاده‌ها، پل‌ها و بزرگراه‌ها در برخی مناطق کشور، حمل داخلی بار را با محدودیت مواجه کرد. همچنین به گفته‌ی فعالان صنعت، محدودیت‌های ایجادشده در بنادر جنوبی کشور، زمان حمل کالا را به شدت افزایش داده و تأثیر به‌سزایی بر هزینه‌های حمل‌ونقل داشته است.

۲-۴. حلقه پنجم؛ بازار صادراتی زنجیره ارزش کشاورزی

پس از آشنایی با ساختار و حلقه‌های زنجیره ارزش کشاورزی و درجه وابستگی فعالیت «تولید محصولات غذایی» با رشته فعالیت‌های دیگر در ساختار اقتصاد کشور، اکنون می‌توان به بررسی و تحلیل حلقه پنجم از اجزای زنجیره ارزش صادرات کشاورزی پرداخت. چنانچه بخواهیم از منظر صادرات به حلقه پنجم بپردازیم، بایستی بر ساختار صادرات و بازارهای صادراتی کشور در حوزه غذا و کشاورزی متمرکز شد.

در ساختار صادرات غیرنفتی ایران، بخش کشاورزی نقشی تعیین‌کننده ایفا می‌کند؛ به طوری که در میان ۳۰ سرفصل تعرفه‌ای برتر صادراتی کشور، سهم محصولات کشاورزی از کل صادرات کشور، بیش از ۲۰ درصد است. به ساختار محصولات صادراتی بخش کشاورزی ایران در جدول ۲ اشاره شده است. همانطور که ملاحظه می‌شود، محصولات باغی و خشکبار با سهم بیش از ۱۲ درصدی از صادرات غیر نفتی کشور، بخش عمده صادرات کشاورزی کشور را به خود اختصاص داده است.

پس از درک جایگاه و اهمیت صادرات محصولات کشاورزی در ساختار صادرات غیر نفتی کشور، به منظور سنجش تمرکز و تنوع بازارهای صادراتی و همچنین موقعیت آن‌ها، در شکل ۲ به کشورهای عمده طرف تجاری ایران در بحث صادرات محصولات کشاورزی اشاره شده است. بررسی این موضوع از منظر دستیابی به دیدگاهی در خصوص میزان آسیب‌پذیری صادرات کشاورزی کشور از جنگ اخیر و منازعات سیاسی در خلیج فارس و تنگه هرمز اهمیت می‌یابد.

از بررسی ۵ کشور عمده طرف تجاری در صادرات هر یک از فصل‌های تعرفه‌ای کشاورزی با تأکید بر سرفصل ۰۸ که شامل محصولات باغی و خشکبار می‌شود، می‌توان دریافت که در میان کشورهای برتر طرف تجاری، پس از ترکیه، نقش دو کشور چین و هند بسیار برجسته است؛ به طوری که در حوزه صادرات محصولات باغی و خشکبار، کشورهای ترکیه، هند و چین به ترتیب با سهم ۲۶، ۱۸ و ۱۵ درصدی در صدر کشورهای طرف تجاری قرار دارند. این موضوع نشان‌دهنده‌ی آن است که بخش قابل توجهی (بیش از ۳۰ درصد و در حدود ۴۱۰ میلیون دلار) از صادرات محصولات باغی و خشکبار کشور عموماً از مسیر دریایی به دو کشور هند و چین صورت می‌گیرد. همچنین بیش از ۷۰ درصد صادرات ماهی و آبزیان (فصل ۰۳ تعرفه‌ای) از طریق دریا به چین صادر می‌گردد؛ لذا این موضوع وابستگی کشور به تجارت دریایی از مسیر بنادر جنوب کشور

را می‌رساند. در خصوص صادرات سایر فصل‌های تعرفه‌ای، از آنجا که بیشتر کشورهای عمده طرف تجاری را همسایگان (شامل ترکیه، پاکستان و کشورهای حوزه اوراسیا) و همچنین کشورهای اروپایی تشکیل می‌دهند، شاید حساسیت‌ها و محدودیت‌های حمل و نقل در زمان جنگ کمتر باشد، زیرا اکثر محصولات کشاورزی، از طریق مرزها و روش‌های حمل و نقل زمینی به این کشورها صادر می‌شوند.

جدول ۲. ارزش و سهم صادرات محصولات عمده صادراتی بخش کشاورزی کشور در سال ۲۰۲۵ (در میان ۳۰

سرفصل تعرفه‌ای برتر صادراتی کشور)

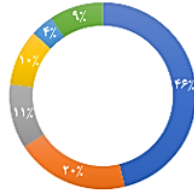
ردیف	رتبه در میان سرفصل‌های صادراتی کشور	فصل تعرفه‌ای	عنوان سرفصل تعرفه	ارزش صادرات (میلیون دلار)	سهم از کل صادرات کشور (درصد)
۱	۲	۰۸	میوه و مغزهای خوراکی؛ پوست مرکبات یا خربزه و هندوانه (شامل محصولاتی همچون پسته، خرما، انگور و کشمش، سیب، میوه‌های خشک، مرکبات تازه و خشک، خربزه، هندوانه، گیلاس، زردآلو، هلو و آلو و ...)	۱,۲۴۷	۱۲.۶
۲	۱۱	۰۴	محصولات لبنی؛ تخم پرندگان؛ عسل طبیعی؛ محصولات خوراکی با منشأ حیوانی که در جای دیگر ذکر نشده‌اند ...	۱۹۷	۲.۰
۳	۱۲	۲۰	فرآورده‌های سبزیجات، میوه‌ها، مغزها یا سایر اجزای گیاهان (شامل فرآورده‌هایی همچون رب گوجه‌فرنگی، آب میوه، مربا و ...)	۱۶۳	۱.۶
۴	۱۳	۰۳	ماهی‌ها و سخت‌پوستان، نرم‌تنان و سایر بی‌مهرگان آبی	۱۴۶	۱.۵
۵	۱۴	۰۹	قهوه، چای، ماته و ادویه جات (شامل زعفران)	۱۴۴	۱.۵
۶	۱۹	۰۷	سبزیجات خوراکی و برخی ریشه‌ها و غده‌ها (شامل گوجه فرنگی، سیب زمینی، پیاز و ...)	۱۰۲	۱.۰
۷	۲۵	۰۵	محصولات با منشأ حیوانی، که در جای دیگر ذکر نشده و مشمول شماره دیگر تعرفه نشده‌اند (شامل اجزا و احشاء حیوانی)	۴۹	۰.۵

منبع: Trademap.org و محاسبات کارشناسی

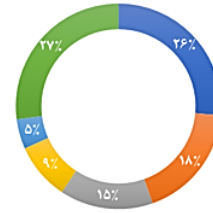
شکل ۳- طرف‌های عمده تجاری ایران در بحث صادرات محصولات کشاورزی در سال ۲۰۲۵

سهیم ۵ کشور عمده طرف تجاری از کل صادرات فصل ۰۴ تعرفه‌ای کشور (محصولات لبنی؛ تخم پرندگان؛ عسل طبیعی؛ محصولات خوراکی با منشأ حیوانی که در جای دیگر ذکر نشده‌اند) در سال ۲۰۲۵

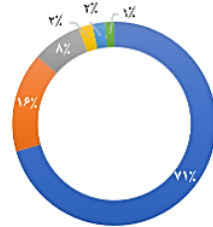
سایر کشورها، پاکستان، آلمان، چین، هند، ترکیه، آذربایجان

سهیم ۵ کشور عمده طرف تجاری از کل صادرات فصل ۰۸ تعرفه‌ای کشور (میوه و مغزهای خوراکی؛ پوست مرکبات یا خربزه و هندوانه) در سال ۲۰۲۵

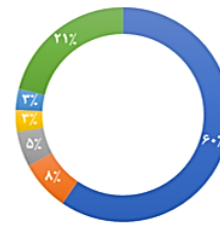
سایر کشورها، پاکستان، آلمان، چین، هند، ترکیه

سهیم ۵ کشور عمده طرف تجاری از کل صادرات فصل ۰۳ تعرفه‌ای کشور (ماهی‌ها و سخت‌پوستان، نرم‌تنان و سایر بی‌مهرگان آبی) در سال ۲۰۲۵

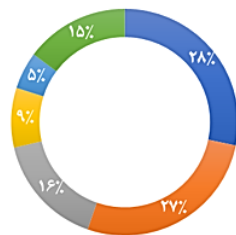
سایر کشورها، پاکستان، آلمان، چین، ترکیه، آذربایجان، چین

سهیم ۵ کشور عمده طرف تجاری از کل صادرات فصل ۲۰ تعرفه‌ای کشور (فراورده‌های سبزیجات، میوه‌ها، مغزها یا سایر اجزای گیاهان) در سال ۲۰۲۵

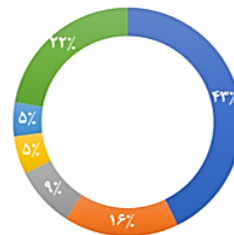
سایر کشورها، پاکستان، آذربایجان، آلمان، ترکیه، آذربایجان

سهیم ۵ کشور عمده طرف تجاری از کل صادرات فصل ۰۷ تعرفه‌ای کشور (سبزیجات خوراکی و برخی ریشه‌ها و غده‌ها) در سال ۲۰۲۵

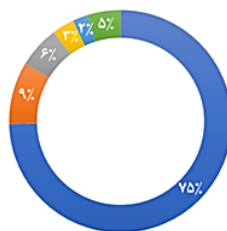
سایر کشورها، گرجستان، ایتالیا، قزاقستان، آذربایجان، پاکستان

سهیم ۵ کشور عمده طرف تجاری از کل صادرات فصل ۰۹ تعرفه‌ای کشور (قهوه، چای، ماته و ادویه جات شامل زعفران) در سال ۲۰۲۵

سایر کشورها، ایتالیا، ترکیه، پاکستان، چین، آسیای

سهیم ۵ کشور عمده طرف تجاری از کل صادرات فصل ۰۵ تعرفه‌ای کشور (محصولات با منشأ حیوانی، که در جای دیگر ذکر نشده و مشمول شماره دیگر تعرفه نشده‌اند) در سال ۲۰۲۵

سایر کشورها، قزاقستان، قرقیزستان، لهستان، ترکیه، آلمان

منبع: آمارهای برگرفته از Trademap.org و محاسبات کارشناسی

اثر جنگ بر حلقه پنجم: از بررسی سهم هر یک از سرفصل‌های تعرفه‌ای بخش کشاورزی، سهم آنها در ارزش صادرات کشور و همچنین ترکیب طرف‌های تجاری کشور در این حوزه می‌توان دریافت که محدودیت‌های به وجود آمده در حمل و نقل دریایی از طریق بنادر جنوبی کشور به واسطه جنگ و تنش‌های به وجود آمده در تنگه هرمز و دریای عمان، می‌تواند تأثیر منفی بر درآمد صادراتی این بخش داشته باشد. از طرف دیگر، جنگ باعث از دسترس رفتن مشتریان خارجی به دلیل وقفه‌های به وجود آمده در ثبت و ارسال سفارش‌ها شده است. این وقفه‌ها ناشی از اختلال در برقراری ارتباط میان صادرکنندگان با مشتریان خارجی خود به دلیل قطع اینترنت و همچنین عدم امکان بهره‌گیری از ظرفیت‌های بنادر جنوبی و حمل دریایی در حین جنگ و منازعات بوده است.

۲-۵. حلقه پشتیبان؛ سازمان‌ها و نهادهای سیاست‌گذار و تسهیل‌گر

از مهمترین نهادهای حاکمیتی که سیاست‌گذاری و بخشنامه‌های آن‌ها با تولید و صادرات محصولات کشاورزی گره خورده است، می‌توان به وزارت جهاد کشاورزی و بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران اشاره نمود. این دو نهاد، در شرایط پیش از جنگ، با سیاست‌گذاری‌های خود، منجر به وقوع چالش‌هایی برای فعالین اقتصادی کشور در حوزه صادرات محصولات کشاورزی شده‌اند. از جمله سیاست‌گذاری‌های مقطعی وزارت جهاد کشاورزی در حوزه تنظیم بازار داخلی، اعمال ممنوعیت‌های صادراتی برای برخی محصولات (همچون تخم مرغ در ماه‌های اخیر) است که می‌تواند منجر به از دست رفتن بازارهای صادراتی برای تولیدکنندگان و صادرکنندگان این بخش شود. از طرف دیگر، کاهش و حذف یارانه‌ی نهادهای کشاورزی همچون کود شیمیایی از دیگر سیاست‌هایی است که منجر به افزایش هزینه‌های تولید محصولات زراعی و باغی و در نتیجه کاهش رقابت‌پذیری محصولات کشاورزی در بازارهای خارجی شده است.

همچنین سیاست‌های اصلاحی بانک مرکزی در حوزه حذف ارز ترجیحی واردات نهادهای دام و طیور و همچنین کودهای شیمیایی منجر به شوک قیمتی به زنجیره ارزش کشاورزی شده است. از منظر صادرات و با توجه به اینکه سهم عمده‌ی صادرات بخش کشاورزی ایران به میوه‌ها و خشکبار اختصاص دارد، لذا تحولات در تأمین نهاده کود شیمیایی، می‌تواند به مراتب تأثیر بسیار بیشتری بر زنجیره ارزش صادرات کشاورزی داشته باشد؛ به طوری که، حذف ارز ترجیحی واردات کودهای شیمیایی در کنار مسائل پیش آمده پس از جنگ (آسیب به صنایع پتروشیمی کشور، افزایش قیمت جهانی و محدودیت‌های واردات)، منجر به بروز شوک قیمتی به بازار نهاده‌ها شده است. این موضوع خود را با یک وقفه زمانی در قیمت تمام شده محصولات صادراتی و به تبع آن کاهش میزان رقابت‌پذیری آنها در بازارهای صادراتی نشان خواهد داد. از طرف دیگر، سیاست‌های بانک مرکزی در حوزه برگشت ارز و رفع تعهد ارزی و ربط دادن ارز صادراتی به واردات و مسائلی از این دست، بسیاری از تولیدکنندگان و صادرکنندگان را در بازگشت ارز حاصل از صادرات با مشکلات جدی مواجه نموده است.

۳. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

به عنوان جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از تأثیر جنگ بر زنجیره‌ی صادرات کشاورزی ایران، می‌توان بیان کرد که افزایش قیمت تمام شده‌ی تولید به واسطه‌ی شوک قیمتی به نهاده‌های تولید کشاورزی و صنعت غذا در کشور و همچنین ایجاد محدودیت‌ها و ممنوعیت‌ها در حوزه صادرات، از میزان سودآوری و رقابت‌پذیری محصولات کشاورزی ایران در بازارهای هدف به شدت می‌کاهد. از طرف دیگر، قطع ارتباط صادرکنندگان با مشتریان خارجی خود به واسطه‌ی قطع اینترنت و همچنین اختلالات در حمل و نقل دریایی، منجر به افزایش ریسک‌های تجارت و در نهایت منجر به از دسترس رفتن فرصت‌ها و بازارهای صادراتی می‌شود.

۴. پیشنهادهای سیاستی

در ادامه و بر اساس یافته‌ها و تحلیل‌های قبلی، به ارائه‌ی راهکارهایی جهت ارتقای تاب‌آوری زنجیره ارزش صادرات کشاورزی در هر یک از حلقه‌ها و گلوگاه‌های کلیدی، پرداخته می‌شود.

حلقه اول و دوم: تأمین نهادها و تولید مواد اولیه: در این حلقه، موضوع تأمین و واردات کودهای شیمیایی و همچنین نهاده‌های دامی دو گلوگاه کلیدی محسوب می‌شود، که در ادامه به راهکارهای مرتبط با هر یک پرداخته می‌شود: نهاده کود شیمیایی: به عنوان راهکار کوتاه‌مدت برای کاهش وابستگی به مصرف کود شیمیایی، لازم است در حوزه کودهای پایه و به عبارتی کودهای دولتی، بازبینی کوتاه‌مدتی در قیمت‌ها در قالب طرح‌های موقت و یا ارائه تسهیلات مالی هدفمند انجام شود. همچنین رفع موانع پیش روی بخش خصوصی در جهت تسهیل واردات کود شیمیایی نیز از دیگر راهکارهای کوتاه‌مدت می‌تواند باشد. علاوه بر این، اتخاذ سیاست‌های حمایت قیمتی درباره قیمت محصولات استراتژیک و پایه، می‌تواند از طریق ارتقای درآمد، تا حدودی از بار هزینه‌ای ایجاد شده برای تولیدکنندگان کشاورزی بکاهد.

همچنین در افق میان‌مدت، در کنار اتخاذ سیاست‌های قیمتی در حوزه نهاده و محصول، گزینه مکمل، ترویج استفاده از کودهای بیولوژیک و سبز است؛ ظرفیتی که در کشور وجود دارد، اما نیازمند برنامه‌ریزی منسجم، ترویج و معرفی گسترده و تامین منابع مالی در جهت حمایت از تولیدکنندگان کودهای سبز و مصرف‌کنندگان آن است.

در افق بلندمدت نیز تنوع‌بخشی به کشورهای مبدأ واردات کود شیمیایی با تأکید بر ظرفیت‌های همسایگان شمالی کشور حائز اهمیت است. به عنوان مثال، مرز خشکی اینچه‌برون که از طریق خط ریلی گرگان، از مسیر ترکمنستان و قزاقستان به چین متصل می‌شود، این ظرفیت را دارد که نهاده‌های اساسی حوزه تولید کشاورزی را به بهترین شکل تامین کند.

مجموعه‌ای از سیاست‌های هماهنگ در حوزه حمایت از تولید، تامین نهاده، توسعه فناوری‌های نوین و تقویت توان مالی کشاورزان می‌تواند تاب‌آوری حلقه‌های اولیه زنجیره ارزش کشاورزی را ارتقا بخشد.

نهادهای صنعت دام و طیور: مدیریت هوشمند ذخایر استراتژیک از طریق داده‌های قابل اتکا یکی از مهم‌ترین ابزارهای مقابله با بحران است. همچنین تنوع بخشی به منبع تأمین نهاده‌ها می‌تواند به عنوان راهکاری کوتاه‌مدت و میان‌مدت به کار رود. به عنوان مثال، می‌توان در کوتاه‌مدت و با توجه به وضعیت بارندگی سالیانه، از ظرفیت مراتع کشور برای تأمین بخشی از نیازهای تغذیه دام استفاده نمود. همچنین در حوزه واردات نیز می‌توان برخی از غلات خوراک دام را با گزینه‌های دیگر جایگزین کرد. علاوه بر این می‌توان به تنوع بخشی در شرکای تجاری نیز توجه نمود؛ در این خصوص، استفاده از مسیرهای جایگزین زمینی و همکاری با کشورهای همسایه شامل پاکستان، افغانستان، روسیه و عراق به خوبی می‌تواند بخشی از نیازهای وارداتی را تأمین کند. کاهش تشریفات مبادله کالا با این کشورها می‌تواند تشریفات مالی و پولی را کاهش داده و سرعت تأمین نهاده‌های مورد نیاز را افزایش دهد. استفاده از ظرفیت، بازارچه‌های مرزی نیز می‌تواند در تسهیل مبادله کالا با همسایگان بسیار مفید و مؤثر واقع شود.

حلقه سوم؛ فرآوری و بسته‌بندی:

حلقه سوم از زنجیره ارزش صادرات کشاورزی در برگیرنده‌ی مواد بسته‌بندی است. این حلقه نیز که یکی از اجزای اساسی در زنجیره ارزش تولید عموم کالاها محسوب می‌شود، در بخش کشاورزی و غذا، وابستگی بالایی به مواد پلاستیکی و همچنین کاغذ و کارتن دارد. این حلقه به واسطه جنگ و آسیب به صنایع پتروشیمی برای تولید بسته‌بندی‌های پلاستیکی از یک سو و همچنین محدودیت‌های واردات مواد اولیه صنعت کاغذ بهداشتی از سوی دیگر، به شدت تحت تأثیر قرار گرفته است. این موضوع نیز در نهایت خود را در قیمت تمام‌شده‌ی محصولات و کاهش رقابت‌پذیری محصولات صادراتی کشور نشان می‌دهد.

حلقه چهارم؛ توزیع و بازرسانی (حمل و نقل و زیرساخت‌های صادرات):

در خصوص حلقه چهارم و به عبارتی محدودیت‌های ایجاد شده در بنادر جنوبی کشور و افزایش هزینه‌های حمل، دولت با پرهیز از شوک درمانی و اصلاح نرخ سوخت از یک سو و همچنین در کنار بخش خصوصی با باز تعریف بازارها، مسیرها و شیوه‌های حمل محصولات به بازارهای هدف، می‌توان تا حدودی از آسیب‌پذیری و شکست زنجیره ارزش صادرات کشاورزی در این حلقه، جلوگیری نمود.

حلقه پنجم؛ بازارهای صادراتی:

وقوع جنگ، حلقه پنجم زنجیره ارزش صادرات کشاورزی (بازارهای صادراتی) را به واسطه‌ی قطع اینترنت و ارتباطات با مشتریان خارجی و اختلال در زیرساخت‌ها و مسیرهای حمل دریایی با تهدید مواجه نموده است. حال به عنوان راهکار،

نهادهای تسهیلگر صادرات همچون سازمان توسعه تجارت، اتاق‌های بازرگانی و همچنین دستگاه دیپلماسی کشور، علاوه بر باز تعریف مسیرها و سایر شیوه‌های حمل زمینی و ریلی به کشورهای هدف، می‌توانند با انجام مذاکرات تجاری و سیاسی با کشورهای هدف، نوع نگاه و استراتژی‌های وارداتی دولت و بخش خصوصی آن کشورها را همچنان متمایل به سمت ایران حفظ نمایند تا پس از رفع تنش‌ها و شرایط جنگی، فعالین اقتصادی بتوانند در اولین فرصت به سمت بازپس‌گیری فرصت‌های صادراتی خود اقدام نمایند.

حلقه پشتیبان:

در خصوص حلقه پشتیبان زنجیره ارزش صادرات کشاورزی علاوه بر موارد پیش‌گفته در راهکارهای مرتبط با حلقه‌های زنجیره ارزش، آنچه اهمیت پیدا می‌کند، تمرکز بر سیاست‌گذاری‌های ارزی بانک مرکزی است که بسیاری از صادرکنندگان بخش کشاورزی را با چالش مواجه کرده است. در این خصوص، تسهیل سیاست‌ها در حوزه برگشت ارز و رفع تعهد ارزی، می‌تواند در شرایط جنگی به تاب‌آوری صادرکنندگان و زنجیره ارزش صادرات کشاورزی، کمک شایانی نماید.

منابع

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. ماتریس داده-ستانده سال ۱۴۰۰.

حسن‌پور و زارع (۱۴۰۴). آشنایی با زنجیره ارزش کشاورزی. نشر آموزش کشاورزی، نشریه ترویجی ۱۶۵۱، معاونت آموزش و ترویج، وزارت جهاد کشاورزی.

Nehrey, M. & Finger, R. (2024). Assessing the initial impact of the Russian invasion on Ukrainian agriculture: Challenges, policy responses, and future prospects. *Heliyon*, 10 (21), 1-20.

Porter, M.E. (1998). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Oxford University press.

Unctad. (2026). *Strait of Hormuz Disruptions*.

www.Trademap.org